i-Filosofie

internationale school voor wijsbegeerte | uitgave mei 2013

Frans de Waal

‘moraal is ouder dan de mens’

René Gude

nieuwe denker des vaderlands

voorbeschouwing:

Martha Nussbaum

ISVW UITGEVERS

i-Filosofie

1 Vooraf en nieuws

2 René Gude, stand-up filosoof

3 Frans de Waal moraal is ouder dan de mens
Frederik van Eeden-lezing 2013

4 Martha Nussbaum, voorbeschouwing

5 Opgediept: J. H. van den Berg over ‘vergankelijkheid’

6 Column van Jan Bransen

7 Signalement: recente publicaties

en verder: de ISVW-agenda, met o.a. Jos Kessels en meer over scholing en opleidingen.

Vooraf

INTRO

Erno Eskens,

hoofdredacteur i-Filosofie

U hebt het nulnummer van een vernieuwend digitaal tijdschrift op uw scherm. Dit is het eerste maandblad dat filosofie presenteert middels een boeiende mix van video's, teksten en audiofragmenten. 'Filosofie is de tijd in gedachten gevat', stelde de Duitse filosoof Hegel. Als dat waar is, dan is *i-Filosofie* het denken in beeld, geluid en tekst gevat.

In *i-Filosofie* treft u maandelijks gefilmde gesprekken met filosofen, gesproken columns, boeksignaleringen, voorpublicaties, historische lezingen, eventverslagen, een agenda en nog veel meer. Is *i-Filosofie* een tijdschrift dat alle andere bladen en omroepen overbodig gaat maken? Nee natuurlijk. Een weldenkend mens verlaat zich niet op één bron. Bovendien, wie zou die heerlijke bladen als *Filosofie Magazine*, *Vrij Nederland, De Groene Amsterdammer* en *Trouw* of fijne omroepen als Human en de VPRO willen missen? Wij niet. *I-Filosofie* zal dan ook met enige regelmaat verwijzen naar genoemde bronnen en naar organisaties zoals Brandstof en het Instituut voor Filosofie.

I-Filosofie is een initiatief van de Internationale School voor Wijsbegeerte (ISVW). Sinds 1916 verzorgt deze school filosofische cursussen en opleidingen op haar landgoed in Leusden. De ISVW heeft geen winstoogmerk, en dat geldt dus ook voor dit tijdschrift. Wij zijn er slechts om, samen met partners en met u, de filosofie in al haar verscheidenheid te laten bloeien.■

Erno Eskens

Nieuws

Paul van Tongeren wint Socrates Wisselbeker

Paul van Tongeren heeft de Socrates Wisselbeker 2013 gewonnen. Zijn boek *Leven is een kunst* bleek het meest prikkelende filosofieboek dat het afgelopen jaar verscheen. Van Tongeren houdt in het boek een warm pleidooi voor de deugdenethiek. Een voorproefje van het boek vindt u hier: *Leven is een kunst*. De colleges van Paul van Tongeren over Nietzsche en het nihilisme verschenen eerder bij ISVW Uitgevers. Hij is hoogleraar wijsgerige ethiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen, buitengewoon hoogleraar ethiek aan de KU Leuven en associate researcher van de Universiteit van Pretoria.

Human zoekt leden om filosofieprogramma's te blijven maken

FILOSOFIE MAGAZINE

Filosofie Magazine en Human zoeken investeerders voor een 'G8 van de Filosofie'. Bedoeling is om de acht grootste filosofen van deze tijd naar Nederland halen. Het publiek kan zelf kiezen wie deze grootste denkers zijn. Op het moment van verschijning stond Martha Nussbaum bovenaan met 10% van de stemmen, gevolgd door Peter Sloterdijk met 9% van de stemmen. U kunt nog stemmen en aandeelhouder van Human worden. Een aanrader!

René Gude is de nieuwe denker des Vaderlands.

DENKER DES VADERLANDS

René Gude, ambassadeur en oud-directeur van de Internationale School voor Wijsbegeerte, is de nieuwe Denker des Vaderlands. In die functie volgt hij Hans Achterhuis op. Het eerste boek van en over de Denker des Vaderlands is al van de persen gerold. Een voorpublicatie van *Stand-up filosoof; de antwoorden van René Gude* treft u in dit tijdschrift.

nieuwe Denker des vaderlands

Op 27 april trad René Gude af als directeur van de Internationale School voor Wijsbegeerte. Hij kon zijn functie wegens ziekte helaas niet langer voortzetten. De ISVW gaf hem daarop de erefunctie ‘Ambassadeur van de filosofie’. Halverwege mei werd Gude ook tot Denker des Vaderlands uitgeroepen door de Stichting Maand van de Filosofie en *Filosofie Magazine*. In deze prestigieuze functie, die René Gude naar eigen inzicht en vermogens zal invullen, volgt hij Hans Achterhuis op.

Tijdens zijn afscheid bij de ISVW stond Gude stil bij de inzet van zijn werk: het kiezen van houdbare posities. ‘Hoe wapen je jezelf tegen cynisme, tegen het makkelijke “nee” en tegen onverschilligheid? Hoe kun je een positie innemen en zo letterlijk positief in het leven staan. Hoe kun je een standpunt omarmen zonder naïef te worden.’

Dit alles is ook de inzet van de sessies ‘stand-up filosofie’ die de nieuwe Denker des Vaderlands vanaf komende maand verzorgt op de ISVW. Bij aanvang beantwoordt hij alle mogelijke vragen naar eer en geweten. Uit dat wat aan de orde komt, kiest het publiek een onderwerp dat tijdens een appreciative inquiry nader wordt uitgewerkt. Hierbij probeert iedereen het standpunt dat men intuïtief afwijst, zo sterk mogelijk te maken. Welke argumenten pleiten voor het betwiste standpunt? Door deze argumenten te benoemen en serieus te overwegen, voorkomt men een te gemakkelijk ‘nee’. Tot slot worden de argumenten door de bezoekers gepresenteerd aan de Denker des Vaderlands die ze ter plekke weegt.

Lees verder

De bijeenkomsten vinden plaats op vrijdagnamiddagen en zaterdagochtenden op de volgende data: 23/24 augustus 2013, 4/5 oktober 2013, 2/3 november 2013, 27/28 december 2013 en 24/25 januari 2013.

U kunt u hier aanmelden

***René Gude over de negatie** (vimeo-opname).*

Opgenomen op 27 april 2013, in het bijzijn van Peter Sloterdijk, Maxim Februari en Connie Palmen.

René Gude

STAND-UP FILOSOOF

Nieuwe denker des vaderlands

Stand-up filosoof;
De antwoorden van René Gude

Auteur: Wilma de Rek

VOORPUBLICATIE

Stel René Gude een vraag en hij geeft origineel antwoord vol humor en filosofische wijsheid. Het maakt Gude tot misschien wel de meest spraakmakende Nederlandse filosoof van dit moment. Hij maakt deel uit van filosofisch elftal van *Trouw*, geeft lezingen op Lowlands, spreekt in filosofische cafés, treedt op bij TEDx en schrijft vaak in *Filosofie Magazine*, het tijdschrift waarvan hij hoofdredacteur was voordat hij als directeur bij de Internationale School voor Wijsbegeerte aantrad. En hij heeft nog maar één been. Het andere werd een jaar geleden geamputeerd, toen de kanker terugkeerde. Toch heeft hij ook dit jaar tijdens de Filosofie nacht weer als stand-up filosoof opgetreden: losjes improviserend de (levens)vragen van het publiek beantwoorden door te putten uit de opgedane wijsheid en de schatkamer van de filosofie. Voor dit boek vuurde Wilma de Rek, journalist van de *Volkskrant*, honderden vragen af op René Gude. Ze gaan over leven, liefde, cynisme, kennis, aardigheid, de ander, de naderende dood, de (on)tembare ziel, diep-menselijke emoties en veel meer. ■

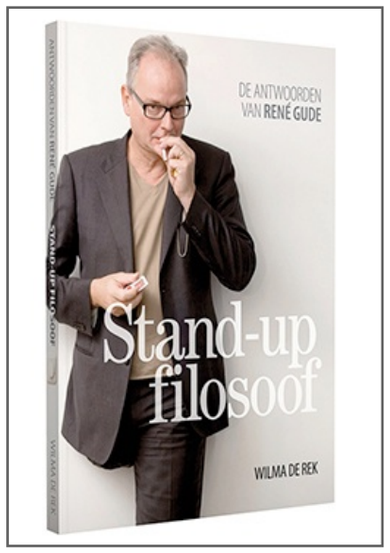

Wilma de Rek

foto: Wouter vandenbrink

Stand-up filosoof; De antwoorden van René Gude

De eerste keer dat wij elkaar ontmoetten, was dat om over losers te praten. Je zei toen dat alle mensen losers zijn. Daar keek je heel opgewekt bij.

We zijn allemaal de lul, zonder meer. Als wij niet allemaal in zekere zin losers waren, dus een tekort hadden, dan hoefden we dat ook niet aan te vullen. Maar iedereen is nu juist altijd bezig tekorten aan te vullen. Of het nou in ons streven naar kennis of naar vaardigheid is, of in ons verlangen naar meer liefde en saamhorigheid: we zijn voortdurend bezig onszelf aan te vullen, iets bij te spijkeren, onszelf te ontwikkelen. Er zijn altijd clubjes waar je nog niet bij hoort, er zijn altijd dingen die je nog niet kunt.

Dat eeuwige tekort, het menselijk tekort, heeft alles met ambitie maken, maar het is niet het hele verhaal. Het maffe van alle streven is dat je alleen streeft naar wat je nog niet hebt en wat je dus ook niet volledig kent. Je verlangt, maar zonder te weten waarnaar precies.

Bij ambitie is het interessant eerst even te definiëren wat dat woord letterlijk betekent. En dat is: rondlopen, rondgaan, door de omgeving – ambiance – dwalen. Daar zit eigenlijk nog helemaal geen richting in. Je doet maar wat; je beweegt je in kringen, je komt eens iets of iemand tegen en daar reageer je op. Je bent al ambitieus als je ronddwaalt in verschillende milieus.

Bij ambitie denk je aan een doel en aan een rechte lijn daar naartoe.

En dat is dus onzin. Ambitie heeft niet onmiddellijk te maken met iets wat je nog niet bent maar wel wilt worden. Je wéét nou juist niet wie je bent en wat je wilt. Ambitie is de moed om in kringetjes rond te lopen.

Die ambitie, is die er vanaf het eerste begin?

Grappig genoeg niet. Mensen komen in een bijzonder erbarmelijke staat ter wereld. Vergelijk een pasgeboren baby maar eens met Bambi. Bambi staat na zijn geboorte even te trillen op zijn pootjes, maar tien tellen later holt-ie achter zijn moeder aan het bos in. Aapjes kunnen ook al meteen heel veel. Kangoeroes moeten nog een tijdje in de buidel, die hebben nog even een soort van buitenbaarmoeder nodig; maar het is niet te vergelijken met hoe langzaam een mensenkind op gang moet komen. Daar word je helemaal somber van. Kinderen moeten eerst overal heen gesleept worden, na een jaar beginnen ze pas uit zichzelf ergens naartoe te bewegen.

Maar bij een baby is daar nog geen sprake van. Die kan nergens naartoe gaan en heeft dus letterlijk geen ambitie. Wel verlangens, en daar begint onze onmatigheid: alles willen, niets kunnen. Zo'n baby moet alles puur passief ondergaan. Hij kan nergens op af, hij kan nergens naartoe; hij is volkomen afhankelijk van de buitenwereld. Peter Sloterdijk merkt op dat in deze periode de basis wordt gelegd voor ons 'magische denken': het idee dat je dingen voor elkaar kunt krijgen zonder van je plaats te komen. Je hebt honger, dat is onaangenaam; je zet een keel op, en hup: daar is vader of moeder. Het is telekinese! Je kunt er niet heen, maar het komt gewoon naar je toe. Je geeft een krijs: 'Wèèèèèh!' En daar is het hoor. Briljant. En dat gaat allemaal aan onze ambities vooraf.

Heb je Harry Potter gelezen?

Nee.

Daar zit een toverspreuk in: accio… en wat je ook maar wilt, het komt naar je toe. Als Harry zijn bezem nodig heeft omdat hij weg wil vliegen, hoeft hij alleen maar 'accio bezem' te zeggen en daar is-ie al. Ontzettend handig.

O, wat heerlijk, dat wil ik ook. Ik hou erg van dat soort vondsten, die iets verklaren wat heel magisch en wonderbaarlijk is. Het is slim bedacht van die J.K. Rowling, want zo'n spreuk appelleert aan onze vroegste herinneringen. Ik zou dan 'accio liefde' roepen – ik hoef geen bezem.

En je ziet ook hoe het bij een kind helemaal mis kan gaan – want als er op zijn kreten geen reactie volgt, als zijn verzoeken om hulp niet worden gehonoreerd, dan krijgt het ook dat gevoel van magie niet, en dus ook niet die kleine dosis zelfoverschatting die nodig is om de strijd met het menselijk tekort aan te gaan.

Het gevoel van magie is het eerste overschotsidee. Dat is niet het menselijk tekort, maar het menselijk tevéél. Dat kind, dat niets kan maar wel de dingen naar zich toe kan dwingen, doet hier een ervaring op die de rest van zijn leven belangrijk beïnvloedt. Hij blijft er eeuwig mee rondklooien. Waarmee we meteen de problematische kant van ambitie te pakken hebben. Immers, bij ambitie in de betekenis die we er in het dagelijks spraakgebruik aan toekennen, wil je altijd iets wat je nog niet hébt. Je verlangt iets wat er nog niet ís. En eigenlijk wil je ook dat het na één grote, ontevreden krijs meteen op je afkomt.

> 'Ambitie is de moed om in kringetjes te lopen.'

Dus daarom spreekt de idee dat je hard moet werken om iets te verkrijgen ons nooit echt aan? Omdat we dat helemaal in het begin van ons leven ook niet hoefden? Diep in ons hart vinden we het normaal om 'succes!' te krijsen, of 'geld', waarna dat succes en dat geld meteen op ons af moeten stormen.

Dat je daar eerst iets voor moet dóen, voor in beweging moet komen, daar springen we het liefst overheen. Terwijl dat 'in beweging komen' nu net letterlijk ambitie is. Het is veel leuker om 'accio roem en eer' te roepen dan om van alles te moeten ondernemen om die roem en eer te verwerven.

Maar je wordt dus pas ambitieus als je je kring verbreedt.

Ja. Tegen de tijd dat een kind leert lopen, wordt het interessant. Eerst zijn er de huiskamer en de keuken en de slaapkamer, met de mensen die zich daarin bevinden. Langzaam maar zeker komen er vriendjes bij, het huis wordt de wijk, buiten de wijk is de voetbalclub en zo gaat het telkens verder. Probeer je eens voor te stellen wat een enorme variëteit aan indrukken er optreedt bij iedere vergroting van je kring. Steeds meer mensen, steeds meer manieren van doen – de cirkel wordt almaar groter. Die kringen zijn letterlijk wat Sloterdijk 'sferen' noemt. Bij hem betekent ambitie dat je je langzaam maar zeker steeds actiever in allerlei bestaande sferen beweegt en er uiteindelijk niet voor terugdeinst zélf sferen te scheppen.

Astronaut André Kuipers is ervan overtuigd dat over vijfentwintig jaar de eerste mensen op Mars zijn. 'Het zit in de mens om grenzen op te rekken', zegt hij in een interview met de *Volkskrant*. 'Mensen zijn nieuwsgierig. De lucht is veroverd, de ruimte is de volgende stap: vanuit evolutionair gezichtspunt is het logisch een kolonie op Mars, de maan en wie weet waar nog meer te beginnen.'

Precies. We willen onze horizon verleggen, onze sferen verbreden. Dat zit in onze aard.

We hebben een motoriek en een daarbij behorende wil- en emotie- huishouding die maken dat we níet op één plaats blijven zitten, want dan gebeurt er niets met je. Je krijgt geen eten, je brengt niets voort, er zit geen beweging in. Stil blijven zitten is geen optie. Kunnen rondwandelen is een van de meest basale vermogens van de mens. Als we onszelf niet in beweging konden zetten, hadden we geen zintuigen gehad. Wat heeft een geranium aan ogen om een andere geranium mee te begeren? Hij kan er toch niet naartoe.

Wij wel, en dankzij de overmoed die ontstaat voor we kunnen lopen, zijn we ook niet te benauwd om sferen in te gaan die we nog niet kennen. In eerste instantie laat je die passief over je heen spoelen. Als er al enige richting in je doen en laten zit, komt dat meestal door anderen: je ouders, leraren. Je kijkt gewoontes af van anderen. Rare gewoontes, saaie gewoontes. Langzaam maar zeker krijg je door hoe het werkt, begin je het te begrijpen en krijg je de neiging om je je er dan ook maar tegenaan te bemoeien.

En dan wordt ambitie meer ambitie in de betekenis die we er in het algemeen aan toekennen, namelijk de wil om iets te bereiken?

Ja: op den duur gebeurt dat vanzelf.

Nog even over dat menselijk tekort. Je zegt dat we ons hele leven bezig zijn om dat aan te vullen. Maar op een gegeven moment ben je gesetteld; je hebt lieve kindjes, een mooie vrouw, een fijn huis en een leuke baan. Je tekort is van alle kanten aangevuld. Toch blijft er ook dan iets knagen, want er is altijd wel een nóg mooiere vrouw te vinden, een groter huis, een betere baan… Is het menselijk tekort rekbaar, groeit het met ons mee? Wat is het in ons dat we altijd maar meer willen en zo grenzeloos zijn in onze ambities en verlangens?

Dat is een heel interessante kwestie. De oneindigheid zit niet zozeer in de wereld om ons heen, want die is eigenlijk helemaal niet zo oneindig. Grondstoffen zijn eindig, dagen zijn eindig, het geduld van je vrienden is eindig.

Die oneindigheid zit in onze begeerte: wij kunnen namelijk alles willen. Dat is wel een grappige observatie van Descartes: wanneer je zegt dat de mens naar Gods beeld en gelijkenis geschapen is, dan geldt dat vooral voor de wil. Want de wil is oneindig. Onze waarneming is beperkt, ons verstand is zeer beperkt, ons hele kunnen is beperkt, maar onze wil: daar is geen grens aan.

Dus zijn we altijd ontevreden, net als de visser en zijn vrouw uit het sprookje van de gebroeders Grimm. De visser is arm en woont in een pot. Hij vangt een vis die een betoverde prins blijkt. Hij spaart zijn leven en mag een wens doen; hij wenst een mooier huis. Maar elke dag moet hij van zijn vrouw terug om nog meer te wensen. Tot slot wil ze God worden.

Tolstoj heeft ook zo'n prachtig verhaal: hoeveel land heeft een mens nodig? Een grootgrondbezitter zegt tegen de hoofdpersoon: 'Het hele gebied waar je vandaag tussen zonsopgang en zonsondergang omheen kunt lopen, is van jou.' Maar die persoon blijft lopen, om nóg een bosje of nóg een meertje aan zijn nieuwe eigendom toe te voegen. Dus die komt niet terug. Uiteindelijk heeft hij dus niets. De suggestie van het verhaal is dat de grootgrondbezitter dat wist. Het zijn twee mooie verhalen, die laten zien dat er iets oneindigs zit in ons willen. We willen alles en wel nu. Maar die oneindigheid is een eigenschap van onze mentaliteit, van ons gemoed, van onze ziel zogezegd. De wereld hoeft zich daar geen bal van aan te trekken, en doet dat doorgaans ook niet.

Die wil zit niet alleen in de mens, toch? Volgens Spinoza zit die in al wat leeft.

'Al wat leeft, streeft', zegt Spinoza. Hij heeft het over *conatus*: dat is heel algemeen 'het streven', de tendens. Anderen noemen het een élan vital, levenskracht; Schopenhauer spreekt van 'de wil' in zijn hoofdwerk. De wereld als *wil* en *voorstelling*. Hij gaat zelfs zover om de wil ook een rol te laten spelen bij niet-levende dingen.

Dus het heeft niet zozeer met het vermogen tot denken te maken?

Jawel, het streven is basaal in de hele natuur en bij ons speelt het een rol in ons denken. Als je denken met Schopenhauer opvat als voorstellingen maken, dan heb je alleen iets aan die voorstellingen als je er je streven richting mee kunt geven. Denken is nooit meer dan het vormgeven aan wat je wilt. De wil, de emoties zijn de motor.

Het willen is er eerst. Is het denken alleen maar een van de instrumentjes die je gebruikt om het willen vorm te geven?

Zo is het volgens Schopenhauer. Martha Nussbaum gaat verder: zij vindt dat je emoties niet tegenover het denken moet stellen, maar ze als het belangrijkste onderdeel van denken moet zien. We moeten af van de gedachte dat rationaliteit goed zou zijn en emoties dom. Daar ben ik het mee eens.

Onze gedachten zijn altijd een combinatie van wil en voorstelling, van emoties en idee. Anders kun je ambitie in de gebruikelijke betekenis van het woord ook nooit snappen. Ambitie is niet alleen maar wil, maar ook niet alleen maar voorstelling. Als je een heel helder beeld hebt van waar het naartoe zou kunnen, maar je hebt er totaal geen zin in, dan gebeurt er niets. We hebben ze allebei nodig. De oneindige wil en het beperkte verstand.

Hoe anders is de wil bij een mens en bij een dier precies?

Conatus valt bij ons en bij andere hogere diersoorten uiteen in *appetitus* en *voluntas*. Appetitus is wat je lekker vindt; voluntas is datgene wat je welbewust doet. Ik zou zeggen dat alle dieren appetitus hebben, dus lust- en onlustgevoelens, maar dat je voluntas alleen bij ons en andere hogere diersoorten vindt. Om weer terug te komen op de ambitie: een baby heeft niets anders dan appetitus, directe lust- en onlustgevoelens, als reactie op zinnelijke indrukken. Hij heeft helemaal geen voluntas, een baby wil niet grootgroot en beroemd worden of zo, en hij wil ook niet zozeer eten; hij wil alleen maar dat het vervelende gevoel van honger weggaat. Dat sturen op genot en afkeer blijf je je hele leven doen, maar langzaam maar zeker komt daar de voluntas bij. Je hebt in zoveel milieus verkeerd, je bent in zoveel kringen geweest dat je op grond van ervaring en herinneringen alleen al een beeld kunt vormen van waar je wel en niet wilt zijn. Je ontwikkelt het vermogen om je situaties voor te stellen die je ideaal zou vinden. Je laat je niet langer als een biljartbal heen en weer stuiteren door de gebeurtenissen. In plaats daarvan begin je te denken: die sfeer, die ken ik nou wel, daar wil ik niets meer mee; op naar de volgende. Een eenvoudig voorbeeld is de ontwikkeling op school. Je wordt naar de basisschool gestuurd; daar zou je zelf niet opgekomen zijn, maar het went of wordt zelfs leuk. En eenmaal in groep acht wil je zelf al een beetje verder, naar de middelbare school. Daarna kies je steeds bewuster welke volgende fase je in gaat. Zo zie je hoe langzaam de voluntas zich ontwikkelt, het welbewuste streven.

Stopt het ooit, die wil om verder te willen?

Het stopt nooit helemaal, maar het krijgt wel een duidelijker richting. Je zou kunnen zeggen dat ambitie in de betekenis van 'iets willen bereiken wat je zelf hebt gepland' in zekere zin misschien wel een soort tragisch proces is waarbij je leert afzien van de oneindigheid van je wil. Want wanneer je kiest voor het ene gebied, dringt langzaam het besef door dat daarmee andere gebieden voor jou afgesloten zullen zijn. Als je besluit geneeskunde te gaan studeren, weet je dat je geen archeoloog meer wordt. Elke keuze die je maakt sluit een andere keuze uit. Dat is tragisch, maar niet alléén maar tragisch; je kunt er enorm veel bevrediging in vinden. Als je er maar tevreden mee bent.

Word je je meestal ook niet pas achteraf, met terugwerkende kracht, van je ambities bewust? Neem jouzelf. Als je nu terugkijkt, kun je concluderen dat je een grote rol hebt gespeeld in het toegankelijk maken van de filosofie in Nederland. Door *Filosofie Magazine* op te richten, door je werk bij de ISVW en nog veel meer. Maar is dat iets waar je doelbewust naartoe hebt gewerkt, of zie je dat pas achteraf?

Toen we *Filosofie Magazine* oprichtten, hadden we wel al echt de ambitie om filosofie tot een normaal onderdeel van de Nederlandse cultuur te maken, net zo normaal als concertbezoek, museumbezoek, het kijken naar voetbalwedstrijden of – eventueel – het bezoeken van een kerkdienst. We wilden dat filosofie gewoon ter beschikking kwam van de Nederlanders, dat die daar gebruik van konden maken. Dat was het expliciete doel. En dat is bereikt. Maar ook daar was dat 'op goed geluk rondwandelen' bepalend. We hadden bij *Filosofie Magazine* soms vergaderingen met wel dertig mensen. Niet efficiënt, wel nodig: als je wel iets wilt maar niet weet hoe je dat kunt bereiken, moet je veel mensen op de been brengen. Dan heb je nog geen idee, maar er gebeurt wel van alles. Dat is een belangrijk punt: ambities zijn altijd sociaal. Veel mensen denken dat ambitie je persoonlijke streven is om iets voor jezelf te worden. Dat is een misverstand. Je moet ergens bij horen om eruit te kunnen steken. Dat erbij willen horen is fundamenteel, ook als het om ambitie gaat. Als je er niet bij hoort, is er geen enkele ambitie denkbaar. Je moet altijd met andere mensen dingen doen. Eerst door je te laten meeslepen, daarna door jezelf daarin een rol toe te eigenen.

Dus is het belangrijk en allesbepalend welke kringen je binnen stommelt, al rondwandelend; hoe leuk je het daar vindt en hoe vastbesloten je bent om dáár iets tot stand te brengen; en of je het vermogen hebt óm die dingen vervolgens ook tot stand te brengen – de mensen in je omgeving moeten je niet allemaal een grote klootzak vinden, want dan kom je nergens, hoe groot je ambitie ook is. Helemaal aan het eind kun je dan de balans opmaken: in welke sferen heb ik mij bewogen, wat heeft het gebracht en wat heb ik eraan bijgedragen? Die winst- en verliesrekening zou je dan de zin van jóuw leven kunnen noemen. Of de verwezenlijking van jóuw ambitie.

Dat we over het algemeen uit zijn op economische groei en moeite hebben met krimp, komt dat ook door de aard van de mens? Omdat het in ons zit om meer te willen en nooit minder?

Het verhaal van onze kennisbehoefte gaat ook op voor de behoefte aan materiële zaken. Maar vervolgens loop je aan tegen allerlei vormen van schaarste. De wal keert het schip. Je kunt nog zoveel willen; als het er niet is, houdt het op. De omstandigheden maken datgene wat je wilt onmogelijk. En daar komt je verstand op de proppen. Het verstand, dus het vermogen om dingen te plannen, kwesties over een langere termijn te bekijken, kan je wil niet stoppen, maar wel begrenzen. Het kan een soort architectuur maken van wat er wél is en daar rekening mee houden, zodanig dat de wil weliswaar niet oneindig bevredigd wordt, maar er *overall* toch sprake is van een zekere harmonie en tevredenheid. Je wilt heel veel lekkere dingen eten maar je weet dat het niet goed is, dus eet je zoveel als gezond is.

Dan corrigeer je die wil met je verstand.

Ja. De wil is de motor die met een oneindige kracht vooruitblaast; het verstand kan niet veel meer doen dan wijzen op eerdere teleurstellingen, bij wijze van waarschuwing. Dat is niet erg heroïsch, het voelt bovendien als een begrenzing van je spontaniteit. Maar het voorziet wel in de mogelijkheid je ambitie te begrenzen. ■

foto: Wouter vandenbrink

Deze tekst is een voorpublicatie uit: Wilma de Rek *Stand-up filosoof; de antwoorden van René Gude*, ISVW-uitgevers, Leusden 2013, 160 pagina's, ISBN 978-94-91693-01-4, € 14,95. Te verkrijgen bij **ISVW**.

Over Moraal

Frans de Waal

Frans de Waal over Moraal

Frederik van Eeden-lezing

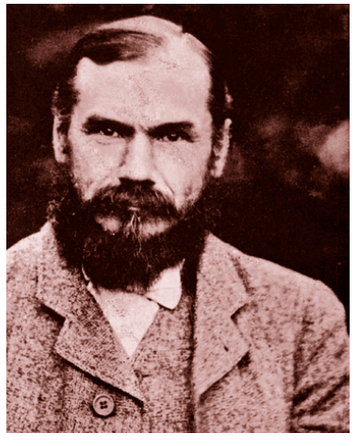

Introductie van Eeden-lezing door Erno Eskens

Introductie

Dames en heren, van harte welkom bij deze derde Frederik van Eeden-lezing, door niemand minder dan Frans de Waal. U begrijpt daar zijn wij buitengewoon verheugd over. Waarom heet deze lezing de Frederik van Eeden-lezing? Frederik van Eeden heeft in 1915 de aanzet gegeven tot de internationale school voor Wijsbegeerte en in 1916 is de school daadwerkelijk gebouwd en opengegaan. Frederik van Eeden is waar schijnlijk bekend als schrijver van *De kleine Johannes* en *De koele meren des doods* was daarnaast ook filosoof. Zo hield hij zich bezig met taalfilosofie en was betrokken bij de zogenaamde richting van de significa die probeerde de taal te zuiveren van misverstanden. Hij heeft ook nog enige invloed op Wittgenstein uitgeoefend, een aantal zinnen in de *Tractatus* komen van Fredrik van Eeden. Van Eeden was iemand die zeer betrokken was bij de wereld, hij was vegetariër, was een communebouwer, hij bouwde de commune Walden. Een stichting hier tussen Naarden en Bussum in het Gooi waarbij de gedachte was dat de intellectuelen het land zouden gaan bebouwen om zo zichzelf te kunnen bedruipen. Een soort van autarkie. Dat ideaal zat ook achter de International School voor Wijsbegeerte, de school moest op zichzelf staan. U weet hoe het met Walden is afgelopen, hij had natuurlijk geen enkel verstand van landbouw en hij had een stukje grond gekocht dat totaal onvruchtbaar was. Gelukkig wist hij meer van onderwijs en zo is de school er nog altijd en hebben we ook nog altijd dezelfde doelstelling: we zijn een centrum voor wereldbeschouwing en voor levensbeschouwing en dat betekent dat we theorieën hier kritisch bevragen en in principe doen we dat met alle theorieën, tenzij ze al te zweverig zijn. Dan laten we ze liever aan ons voorbij gaan. We zijn nog steeds een non-profitorganisatie en dat betekent dat alles wat we hier organiseren ter wille van de filosofiebeoefening wordt gedaan. We zijn een 'linkse hobby' die zichzelf bedruipt. ▶

De moraal is ouder dan de mens

Joep Dohmen interviewt Frans de Waal *(vimeo opname).*

De Frederik van Eeden-lezing is een aantal jaren terug ingesteld om het internationale karakter van de ISVW te onderstrepen. In deze reeks hebben we een rij prachtige internationale sprekers: Francis Fukuyama, Martha Nussbaum en dan nu Frans de Waal. Frans de Waal is bioloog en is al in 1981 naar de Verenigde Staten geëmigreerd. Hij is hoogleraar aan de Emory University en is daar leider van het primateninstituut. In 2007 riep *Times* hem uit tot een van de 100 belangrijkste mensen van de wereld. Een invloedrijk man en met name invloedrijk omdat hij de ethiek heel anders definieert dan gebruikelijk. Waarschijnlijk ook omdat hij een heel ander mensbeeld naar voren schuift dan wij gewoonlijk hanteren. Frans de Waal heeft talloze boeken geschreven, in alle staat de primaat centraal en weet hij steeds iets over ze te vertellen wat je niet verwacht. Het kan gaan over moraal, over kunst, over empathie. Het maakt niet uit er zit altijd een verhaal aan die primaten vast. Hij brak door met het boek De chimpansee politiek, een boek waarin hij uitlegt dat chimpansees verschillende politieke systemen hebben. Daarvoor was het ondenkbaar om over primaten te beweren dat ze een politiek of cultuur hebben of er een empaties systeem op na houden daterg lijkt op menselijke systemen. Zo wijst hij erop dat mensen de neiging hebben hun eigenschappen te projecteren op dieren - zogenaamd antropolisme - maar het tegendeel gebeurt ook. Wij denken - omdat we bepaalde eigenschappen hebben - dat dieren die niet kunnen hebben. De Waals nieuwste boek gaat over de bonobo, dieren die er uiterst bijzondere eigenschappen op na houden. ■

Frans de Waal, De bonobo en de tien geboden, Uitgeverij Atlas Contact, ISBN 9789025438630 € 24,95 te verkrijgen bij ***ISVW.***

Filosofen reageren

filosofen in debat *(vimeo opname).*

Erno Eskens

Iris Hartog

Joep Dohmen

Frans Saris

Frans de Waal

Frans de Waal beweert dat het geen zin heeft om een ethiek te 'bedenken'. Het werkt niet als je moraal van bovenaf oplegt. Alle filosofen die ethische systemen bedenken, miskennen het feit dat moraal van onderaf komt, uit onze biologie.

Wat denkt u, moeten we, zoals De Waal wil, het ethische project van de 'hogere moraal' verlaten?

Praat mee

Hebben we een hogere moraal (of ethiek) nodig, of redden we het met onze biologische aanleg voor empathie? Volgens primatoloog Frans de Waal wordt ethiek schromelijk overschat. Deze zogenaamd hogere moraal is zwak en gekunsteld. Het is beter om een samenleving te bouwen op onze natuurlijke morele tendensen. In de biologie van ieder mens is een natuurlijke moraal aanwezig. De moraal is zelfs bij de primaten en mogelijk ook bij andere dieren aanwezig. Voordat de mens uit de evolutie te voorschijn kwam, was er waarschijnlijk al een moraal bij onze gezamenlijke voorouders aanwezig. Of zoals de ondertitel van de Waals nieuwe boek, *De bonobo en de tien geboden*, luidt: ´Moraal is ouder dan de mens'. Maar deze oeroude, biologische moraal, is alleen gebaseerd op empathie met naasten, reageren filosofen Joep Dohmen, Iris Hartog en Erno Eskens. Het is dus een moraal voor de kleine groep verwanten, of voor de eigen stam.

Redden we het met zo`n moraal wel in een geglobaliseerde wereld waarin we alle stamverbanden ver voorbij zijn? Fysicus Frans Saris denkt van wel. Uiteindelijk draait moraal namelijk om dat wat 'overlevingswaarde' heeft. Ook voor de wereldbevolking als geheel is overleving van cruciaal belang. Als onze biologie ons een moraal heeft gegeven om te kunnen overleven, dan zou diezelfde moraal ons dus ook op dit moment kunnen helpen; op dit moment waarop we genoeg wapens hebben om de hele planeet te vernietigen en waarop klimaatverandering ons voortbestaan bedreigt. Overleven is een biologische waarde, en misschien wel eentje die ons uit de huidige ellende kan halen. De filosofen hebben op dit punt hun twijfels. Gaat het leven niet over veel meer dan overleven alleen? ■

Frans de Waal in gesprek, opgenomen op 23 maart 2013.

Filosofen reageren

Frans de Waal is bioloog en een van de bekendste primatologen ter wereld. Al meer dan 30 jaar trekt De Waal paralellen tussen het gedrag van primaten en mensen. Hij woont en werkt sinds 1981 in de V.S. als hoogleraar psychologie aan de Emory University in Atlanta en als directeur van het Living Links Center van het Yerkes National Primate Research Center. Tijdschrift *TIME* koos hem in 1997 tot een van de honderd invloedrijkste personen ter wereld. Van hem verschenen onder andere *De aap en de filosoof* (2007), *Een tijd voor empathie* (2009), *De aap uit de mouw* (2010) en *De bonobo en de tien geboden* (2013).

Frans Saris is natuurkundige en was vijf jaar werkzaam bij het Energie Centrum Nederland voor duurzame energie. Daarna was hij vijfeneenhalf jaar decaan van de faculteit Wiskunde en Natuurwetenschappen van de universiteit Leiden. Hij schreef de boeken *Vacuüm is niet niks* (2001), *Waartoe wetenschap?* (2007), *Darwin meets Einstein* (2011).

Joep Dohmen is hoogleraar theoretische en praktijkgerichte ethiek aan de Universiteit voor Humanistiek. Hij is vooral bekend door zijn werken over levenskunst: *Over levenskunst* (2002), *Tegen de onverschilligheid* (2007), *De kunst van het ouder worden* (2010) en *De prijs van de vrijheid* (2011). Dohmen is gastdocent en geeft regelmatig cursussen bij de ISVW.

Iris Hartog is humanisticus aan de Universiteit voor Humanistiek. Ze studeerde af op de implicaties van Paul Ricoeurs ethiek voor de verhouding tussen ethiek en moraal. Sinds 2009 heeft ze haar eigen onderneming voor tekst en training en ze verzorgt de ‘introductiecursus humanistiek’ aan de Universiteit voor Humanistiek.

Erno Eskens is programmadirecteur van de Internationale School voor Wijsbegeerte. Hij publiceerde eerder *Democratie voor dieren* en *de Filosofische Reisgids voor Nederland en Vlaanderen*. Hij werkte eerder als (hoofd)redacteur bij *Filosofie Magazine* en was uitgever bij Veen Magazines

Beelden van de 3de Frederik van Eeden-lezing

fotoverslag

Meer beelden van de 3de Frederik van Eeden-lezing

De nieuwe religieuze intolerantie

Martha Nussbaum

foto: Robin Holland

Martha Nussbaum

Een uitweg uit de politiek van de angst

Voorbeschouwing Thomas Heij

Op 23 juni aanstaande spreekt Martha Nussbaum – professor in rechtsfilosofie aan de universiteit van Chicago – op de Internationale School voor Wijsbegeerte over haar laatste boek, *De nieuwe religieuze intolerantie; een uitweg uit de politiek van de angst*. Nussbaum is een van de meest eigenzinnige Amerikaanse denkers van dit moment.

Nussbaum studeerde theater, klassieke talen en filosofie aan de New York University en doceerde vervolgens aan de Ivy league universiteiten Brown en Harvard. Ze schreef meer dan twintig boeken; werd onderscheiden met veertig eredoctoraten en wordt sinds 2005 door het tijdschrift *Foreign Policy* gerekend tot de honderd meest invloedrijke levende denkers ter wereld.

Nussbaum groeide in de jaren tachtig uit tot een van de invloedrijkste denkers van deze tijd, doordat zij filosofie inzet als intellectueel gereedschap om de mensheid te verbeteren. Ze past klassieke ideeën zoveel mogelijk toe in de hedendaagse debatten over sociaal-politieke en juridische onderwerpen. Zo schreef ze onder andere over ethiek, rechtvaardigheid, emoties, kwetsbaarheid en onderwijs. Kenmerkend voor haar aanpak in deze debatten is dat ze vaak verwijst naar klassieke filosofen en literaire werken – een tweede mogelijke verklaring voor haar succes.

Nussbaum gaat met schrijvers uit de Griekse oudheid om alsof het haar naaste buren zijn. De problemen die deze Griekse schrijvers naar voren brachten zijn volgens haar in essentie dezelfde problemen waar we tegenwoordig tegenaan lopen. Nussbaums kracht schuilt in haar vermogen om uit hun ideeën en verhalen lessen te trekken voor het heden. Ze bewondert het lef en de eloquentie van Aristoteles en Sophocles. ▶

Martha Nussbaum

Een uitweg uit de politiek van de angst

Nussbaum vertaalt niet alleen klassieke Griekse denkers naar het heden, maar schrijft ook graag over India, waar ze onderzoek deed. In haar pleidooi voor het *liberal arts*-model, *Niet voor de winst* (2011), putte ze bijvoorbeeld uit de ideeën van Rabindranath Tagore. Tagore was een Bengaalse dichter, filosoof, beeldend kunstenaar, schrijver en componist die in 1913 de Nobelprijs voor Literatuur ontving en in 1920 gast was bij de ISVW.

De capability-benadering

In de jaren ’80 werd Nussbaum gevraagd door de Indiaanse filosoof en econoom Amartya Sen (winnaar van de Nobelprijs voor Economie in 1998 en haar toenmalige geliefde) om te filosoferen voor de Verenigde Naties. Haar opdracht was om alternatieven uit te denken voor het BNP als maatstaf voor vooruitgang van een land en het westerse cultuurrelativisme. Het resultaat was de *capability-approach*.

In plaats van te kijken hoeveel mensen verdienen in een land, stelt Nussbaum voor om te kijken hoeveel vrijheid een land biedt aan burgers om talenten en mogelijkheden (*capabilities*) te ontwikkelen. Ze is van mening dat ieder mens het recht hoort te hebben op gezondheid, lichamelijke veiligheid, vrijheid van denken en een leven in een gezond ecosysteem. Deze waarden moeten in haar ogen beschermd worden tegen cultuurrelativisme.

In *Women and Human Development* (2000) past Nussbaum haar capability-benadering toe op het feminisme, dat zich volgens haar moet richten op de problemen van vrouwen in derdewereldlanden. In latere werken laat ze zien hoe de capability-benadering kan worden gebruikt bij dierenrechten (*Een waardig bestaan*, 2007) en in het onderwijs (*Niet voor de winst,* 2011).

In Mogelijkheden scheppen (2012) zet Nussbaum de uitgangspunten van haar capability-benadering nogmaals op een toegankelijke manier uiteen. Ook in dit boek bepleit ze weer een kosmopolitische grondhouding, met als uitgangspunt dat iedereen evenveel kans zou moeten hebben om de eigen aanleg en mogelijkheden te verwezenlijken. In dat kader vindt ze het heersende ontwikkelingsbeleid te nationalistisch. Het heeft te weinig aandacht heeft voor menselijke waardigheid en zelfrespect van alle wereldburgers. De capability-benadering gaat ervan uit dat ieder individu, waar ook ter wereld, een goed en creatief leven wil leiden. Om dat mogelijk te maken moeten de burgervrijheden worden gerespecteerd en uitgebouwd. Bescherming van de geloofsvrijheid, onderwerp van haar laatste boek, *De nieuwe religieuze intolerantie*, is hierbij cruciaal. ■

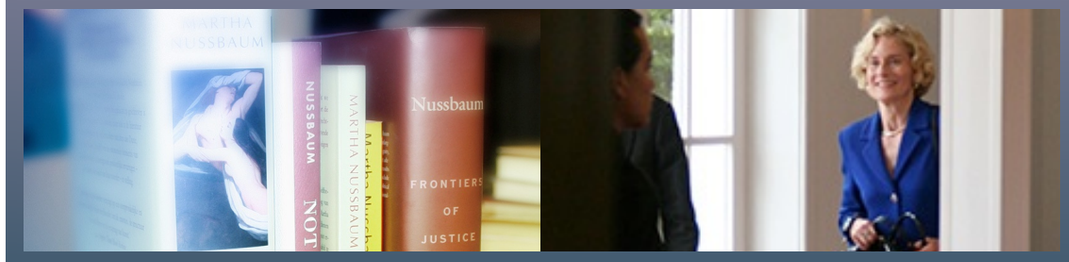

Martha Nussbaum bezoekt de ISVW met enige regelmaat. In 2011 hield ze de Frederik van Eeden-lezing, over de stille crisis in het onderwijs. Meer informatie over haar lezing op 23 juni treft u **hier**.

Martha Nussbaum, De nieuwe religieuze intolerantie

recensie door Thomas Heij

In haar jongste boek, *De nieuwe religieuze intolerantie*, past Martha Nussbaum haar aanstekelijke methode van filosoferen toe op religie. In het boek analyseert ze de angst voor religies, met name de islam, aan de hand van allerlei Amerikaanse en Europese voorbeelden. Ze bepleit een Socratische houding ten opzicht van religieuze minderheden.

De Europese politiek wordt beheerst door een irrationele angst voor de islam, stelt Nussbaum. Hoewel angst rationeel kan zijn (bijvoorbeeld bij evacuaties voor de orkaan Irene), heeft het volgens haar ook een irrationele, verkeerde kant: 'Angst bedreigt of verhindert liefde.' Daardoor kan angst uitgroeien tot een bron van intolerantie. Dat maakt angst tot een machtig wapen in de handen van demagogen: ze baseren zich op een reëel probleem; projecteren zevangst op een kwetsbare groep en voeden die angst met griezelverhalen.

Nussbaum zoekt manieren om deze 'politiek van angst' te doorbreken. Haar voornaamste wapen daarbij is kennis. Angst voor een onbekende religie los je volgens Nussbaum simpelweg op door kennis te maken met aanhangers van die religie en hun gebruiken. Ook zelfkennis is nodig. Onder het Griekse motto Ken uzelf pleit ze voor een kritisch zelfonderzoek, 'zodat je buiten jezelf kunt treden, de rechtvaardigheid kunt dienen en de vrede kunt bevorderen'. Nussbaum vindt dit al terug bij Socrates.

Als kosmopolitisch denker vindt Nussbaum dat we moeten handelen naar het democratische principe van gelijk respect voor alle burgers. Ten tweede moeten we kritisch denken en innerlijke tegenstrijdigheden opsporen. Zo wijst ze op inconsequenties rond het boerkaverbod (waarbij ze kort verwijst naar Rita Verdonk). Als het argument voor boerkaverbod onwenselijke, identiteitsverhullende gezichtsbedekking is, dan zou ook Nussbaums eigen zomeroutfit verboden moeten zijn – een grote hoed en een zonnebril waardoor je haar gezicht nauwelijks nog ziet. Verbied je dat niet, dan meet je met twee maten. Het verschil zit hem natuurlijk in de religieuze lading van de gezichtsbedekking. Een gelovige zou dan het gezicht niet mogen bedekken, terwijl een ongelovige dat wel mag en dat is volgens Nussbaum niet rechtvaardig. Op soortgelijke wijze argumenteert ze dat Park51, een op liberaal-islamitisch waarden gebaseerd centrum in de buurt van Ground Zero, niet verboden zou moeten worden, omdat het toevallig islamitisch zou zijn.

Hoewel Nussbaum zich bij haar pleidooi voor tolerantie vooral baseert op Europese denkers, verwijt ze Europa een verkeerde houding ten opzichte van andere religies. Europa kent een donkere traditie van religieuze intolerantie. Eeuwenlang verscheurden religieuze oorlogen het continent. En nog altijd dwingen Europese landen immigranten zich aan te passen aan de eigen cultuur. Deze aanpassingsgedachte stamt volgens Nussbaum uit de romantiek. De staten waren net gevormd, en de burgers zochten een eigen identiteit, wat uitmondde in nationalisme. De sporen hiervan vindt Nussbaum terug bij het minarettenverbod in Zwitserland en de aanslag van Anders Breivik.

Hoewel ook Amerika natuurlijk problemen kent, ziet Nussbaum toch vooral veel heil in de Amerikaanse aanpak van godsdienstigheid. Amerika kent al eeuwen een liberaal immigratiebeleid en is geneigd mensen met allerlei religies op te nemen. Ze ziet deze aanpak als de 'oplossing voor de Europese problemen'. Opmerkelijk is dat ze bij de bespreking van de Europese problemen niet verwijst naar de Europese controverses rond Geert Wilders en Ayaan Hirsi Ali. Wilders bedient zich (uiterst succesvol) van anti-islamretoriek en Hirsi Ali is als ex-moslima bekend met de gebruiken van de islam. Beiden zouden een goede test vormen voor Nussbaums ideeën. Ook interessant is hoe zij op 23 juni gaat reageren op kwesties als de sharia-rechtbanken, vrouwenonderdrukking in de islam en religieuze homohaat.

Nussbaum eindigt met een oproep tot nieuwsgierigheid en vriendschap. Ze roept op om de verbeelding te stimuleren door af en toe ook eens het gezichtspunt van andere religies in te nemen. Filosofie en literatuur kunnen hierbij helpen. Het blijft dan de vraag wanneer de angst voor moslimterrorisme wel rationeel is, en wanneer onze nieuwsgierigheid en ons inlevingsvermogen voldoende is getraind. ■

Opgediept Historische audio-opnames
1990-1991

De Bilthovense Wijsgerige Kring

foto: Wim van Vossen sr.

Jan Hendrik van den Berg **‘Over Vergankelijkheid’**

Bij de lezing
In deze prachtige lezing laat filosoof en psychiater Jan Hendrik van den Berg (1914-2012) zien waarom het vergankelijke zo mooi kan zijn. Van den Berg verbindt daartoe de vreemde uitspraken van psychiatrische patiënten met de filosofieën van Karl Jaspers en Henri Bergson. Hij legt uit waarom we onze geliefde een roos geven en niet een steen; vertelt wat het sterrenbeeld Cassiopeia te maken had met Descartes en verklaart de onvrede van de onsterfelijken in *Gulliver’s reizen*. In een prettig tempo legt Van den Berg verbanden tussen de mens, wereld, wetenschap en natuur.

De lezing over **Vergankelijkheid**, werd in de herfst van 1990 uitgesproken door professor Jan Hendrik van den Berg. De lezing is er een uit een serie van acht georganiseerd door de Bilthovense Wijsgerige Kring en in 2013 door de ISVW bewerkt tot i-Lecture. ▶

De complete lezing van professor J. H. van den Berg ‘**OverVergankelijkheid**’ vindt u als i-Lecture in de digitale winkel van de **ISVW.**

J.H. van den Berg

Van den Berg raakte als kind al gefascineerd door de natuur. Hij studeerde medicijnen en wiskunde, maar vond later dat de natuurwetenschappen de natuur niet goed zagen. De echte antwoorden waren volgens hem te vinden in de cultuurwetenschappen. Hij schreef vervolgens meer boeken dan er op een doorsnee boekenplank passen. Zijn interesses liepen uiteen van lieveheersbeestjes tot fenomenologie. In het publieke debat was hij een groot tegenstander van het gelijkheidsdenken en juist een groot voorstander van vrijwillige euthanasie. Van den Berg was dus een veelzijdig en omstreden denker.

Fenomenologie

In de filosofie is Van den Berg bekend geworden als fenomenoloog. Fenomenologie is de stroming die zich richt op de manier waarop verschijnselen (fenomenen) zich aan ons voordoen. De mens is volgens fenomenologen altijd onderdeel van de wereld, maar onderscheidt zich van andere fenomenen doordat hij ook altijd gericht is op iets. Met andere woorden, we hebben altijd ervaringen van iets en we denken over iets. De fenomenologie is gebaseerd op het denken van Husserl en werd verder ontwikkeld onder andere door zijn leerling Heidegger.

Heidegger

Van den Berg ontmoette Heidegger persoonlijk. In 1947 verbleef Van den Berg een aantal dagen bij Heidegger in het Zwarte Woud. Daar maakten ze een aantal wandelingen en bezochten ze de plek waar *Zijn en tijd* geschreven werd. Van den Berg kreeg er antwoord op de vragen die hij had over de soms zo cryptische zinnen in *Zijn en tijd*. De ontmoeting maakte uiteraard grote indruk op Van den Berg en in 1954 werd hij zelf hoogleraar fenomenologie in Leiden.

Metabletica

Binnen de fenomenologie ontwikkelde Van den Berg zijn eigen stroming. Hij muntte de term metabletica: de veranderingsleer. In een boek uit 1956, *Metabletica of leer der veranderingen*, probeerde Van den Berg de mens te begrijpen vanuit zijn veranderlijkheid. De veranderingen die Van den Berg opmerkte in de mens merkte hij vervolgens ook op in andere gebieden zoals de wetenschap, kunst en politiek. Zo reeg hij de diverse onderwerpen die hem interesseerden op een intrigerende manier aaneen. ■

Lees hier een interview met Van den Berg in *Filosofie Magazine*.

Column Jan Bransen

foto: Jan Bransen

Over de institutionalisering van de filosofie

Door de jaren heen ben ik gaan merken dat er een belangrijk thema in mijn werk zit waar ik niet eens zo veel over schrijf, maar dat zich vooral toont in wat ik doe. Dit is het thema van de institutionalisering van de filosofie. Welke plaats is er in de hedendaagse samenleving voor filosofie? Wat is het juiste forum voor filosofie?

In mijn eerste Nederlandse boek *Filosofie en ironie* uit 1992 verdedigde ik wat ik toen een dramaturgische conceptie van filosofie noemde. Filosofen, zo schreef ik, doen alsof ze het met elkaar oneens zijn. Ze komen steeds weer met argumenten aanzetten om hun gelijk te halen. Maar het gaat ze niet om het gelijk. Het gaat ze om de ironie die ze over zichzelf afroepen. Het gaat ze om de lol en de dialectiek van het denken. Daarom komen ze, zo betoogde ik, het best tot hun recht in een theater. Filosofen willen hun publiek namelijk graag als de lachende derde met nieuwe inzichten naar huis sturen. Overigens verhuisde ik helemaal niet naar het theater. Ik ging werken aan de faculteit waar ik gestudeerd had, en deed gewoon mee met wat al sinds de 17e eeuw een goed gebruik was: aan de universiteit gaan zitten nadenken en de volgende generatie filosofen opleiden. ▶

Hoogleraar filosofie van de gedragswetenschappen Jan Bransen (54)
“Te denken geven”, hoe doe je dat? Als filosoof voelt hij zich op zijn best als hij anderen (en zichzelf!) te denken geeft. Dat is nog best een kunst, omdat “denken” een bijzonder relationeel cadeau is. Of je iemand iets te denken geeft, hangt namelijk voor minstens de helft af van hoe de ontvanger in elkaar zit.
Meer van Jan Bransen vindt u op www.janbransen.nl

Jan Bransen

Daar was en is op zichzelf niets mis mee. Maar ik wilde meer en iets anders. Het beperkte podium zinde me niet. Ik richtte een internationaal tijdschrift op, met Anthonie Meijers en Stefaan Cuypers. *Philosophical Explorations*. Later verhuisde ik naar een andere universiteit en vooral een andere faculteit, de Faculteit der Sociale Wetenschappen in Nijmegen. Ik zocht een ander publiek. Filosoferen tussen filosofen – hoe intrigerend, uitdagend en belangwekkend ook – was niet bevredigend genoeg, hoeveel heimwee ik er ook naar had toen ik eenmaal tussen een publiek was beland dat niet op filosofie zit te wachten.

Het is pas langzaam tot me doorgedrongen dat het misschien de universiteit zelf is die niet de juiste plaats is voor de filosofie. Althans niet het gesloten en in zichzelf gekeerde instituut dat een universiteit vaak is, een kennisfabriek waarin de geest thuis is en gescheiden wordt van het lichaam. Dat irriteerde mij, hoe de onhoudbare tegenstelling tussen lichaam en geest als het ware schaamteloos herhaald wordt op institutioneel niveau, met een universiteit waarin specialisten zich van hun maatschappelijke context vervreemden.

Vandaar mijn eerste publieksboek, in 2010, *Word zelf filosoof*. In dat boek definieer ik een filosoof als een spiegel waarin een taalgemeenschap naar zichzelf probeert te kijken en daarmee zichzelf als één taalgemeenschap laat zien. Ook beweer ik dat er in ieder van ons een filosoof schuilt en dat het boek bedoeld is om al die filosofen een beetje wakker te schudden en wat denkgereedschappen te geven.

Daarmee is de kiem gelegd voor een positie waarin ik de vergaande democratisering van onze intellectuele vermogens serieus moet nemen. De universiteit kan geen instituut meer zijn waarin intellectuelen zich op zichzelf terugtrekken en een beetje doen waar ze zin in hebben waarbij hun grootste zorg is dat hun vakgebied behouden blijft en opgewassen is tegen veranderingsgezinde initiatieven. Maar laat ik me haasten te benadrukken dat dit niet betekent dat universiteiten als hedendaagse kooplui de markt op zouden moeten gaan om hun kennis te gelde te maken. Binnen de academische wereld wordt dat “valorisatie” genoemd en ik wordt helemaal naar van de enge tunnelvisie op wat we dan onze kenniseconomie moeten noemen. Brr.

Nee, als er in ieder van ons een filosoof schuilt en als die filosoof een spiegel is waarin wij als één taalgemeenschap naar onszelf kijken en als het ware bij onszelf als taalgemeenschap in therapie gaan, zoals Wittgenstein dat noemde, dan kan de filosofie geen omvattend oeuvre meer zijn, geen canon, geen bibliotheek die bewaard moet worden als een algemeen cultuurbezit. Filosofie is dan daarentegen een levende poging onszelf te begrijpen, overal, en door iedereen, in allerlei kleine en lokale scenario’s waarin de alledaagse taal zijn vormende en constituerende rol speelt. Filosofie wordt dan een anarchistisch proces, in leven gebracht en in leven gehouden door al die mensen die allemaal even gelijkwaardig lid zijn van die ene taalgemeenschap. Filosofie moet dan uit de universiteit komen en moet nieuwe podia betreden, nieuwe podia verkennen, nieuwe podia in het leven roepen. Filosofie wordt dan bijvoorbeeld *i-filosofie*, een open, onlinemagazine waarin ik een gesproken column verzorg.
En natuurlijk houd ik als academisch filosoof mijn hart vast, bij wat daar van komen moet als iedereen mee gaat praten en iedereen een spiegel probeert te zijn voor die ene taalgemeenschap die zich als mensheid, als pratende diersoort, probeert te begrijpen. Maar dat risico moet ik dan maar nemen en zorgen dat mijn academisch-filosofische stem gehoord wordt op die nieuwe anarchistische podia. Bovendien voelt het wel goed om mijn hart vast te houden! ■

Signalement

Voorpublicaties en introducties onder redactie van Paul Troost

Deze maand:

Erno Eskens bespreekt ‘*Op zoek naar onze natuur*’

Op zoek naar onze natuur *(vimeo opname).*

Moeten we de natuur laten verwilderen of is het beter om aan beheer te doen. En zo ja, waar moet dat beheer dan uit bestaan? Over deze kwestie bestaan tal van ideeën. Bram van de Klundert legt ze in zijn nieuwe boek *Op zoek naar onze natuur* op de pijnbank. De stelling dat de natuur ‘intrinsieke waarde´ heeft, wordt door hem niet beaamd. ▶

Uiteraard is de natuur waardevol, maar die waarde moet wel worden aangetoond. Je bent er niet door alleen te zeggen dat die waarde al in de natuur zit. Ook de gedachte van ´sacrale natuur´ en 'Orphische natuur' is te eenvoudig, stelt Van de Klundert. De inzet van dit soort gedachten is sympathiek, maar dit soort concepten schieten argumentatief tekort. Van de Klundert pleit voor meer wildernis, maar zegt hij, het is wel zo eerlijk om te zeggen dat de waarde van de wildernis helemaal niet zo eenvoudig is aan te tonen. Bas Haring heeft geopperd dat de waarde van diersoorten niet eens is aan te tonen. Je merkt er immers nauwelijks iets van als weer eens een insectensoort uitsterft. Misschien is dat waar, zegt Van de Klundert, maar betekent dit dat je soorten dan maar moet laten uitsterven. We kunnen misschien ook zonder haute cuisine of opera, maar dat betekent natuurlijk nog niet dat we erop vooruit-gaan als ze verdwijnen. Je kunt van dit soort zaken genieten. En dat is waardevol. Een intrigerend boek over opvattingen rond natuur en natuurbeheer. Goed leesbaar door de fijne afwisseling van interviews en korte essays. ■

Bram van de Klundert: Op zoek naar onze natuur; perspectieven voor wildernis, uitgeverij InnovatieNetwerk, Utrecht 2013. Ook te downloaden als pdf bij ***InnovatieNetwerk.***

Boekbespreking

Wijsbek, Joep (red.) (2013). Levenskunst à la carte. ISBN 978-9077983-92-8. Leidschendam, Uitgeverij Quist, € 19,95.

Levenskunst à la carte

De filosofie van de levenskunst is vooral een oefening in leven. Ze is daarmee een vorm van praktische wijsbegeerte die filosofen in de oudheid al beoefenden en die in de huidige tijd steeds meer aan populariteit wint. Binnen de levenskunst bestaan er verschillende stromingen. Daarnaast ontwikkelen zich een psychologie van de levenskunst en een levensbeschouwelijke vorm, bijvoorbeeld zijnsoriëntatie, *Art of living* en levenskunst en zen.

Levenskunst à la carte heeft niet de pretentie een overkoepelende samenhang van praktisch filosofische vormen te schetsen, maar wil een zekere ordening in de diversiteit aanbrengen. In zeventien hoofdstukken schetst een twintigtal auteurs hun visie op de materie zowel vanuit een theoretische als een persoonlijke en praktische invalshoek. Samen geven ze een totaalbeeld van de levenskunst zoals die tegenwoordig in ons land voorkomt. Joep Wijsbek, de initiatiefnemer en samensteller van het boek, besluit elk hoofdstuk met een interview en vraagt door op de standpunten van de auteur(s).

Behalve een staalkaart van de levenskunst wil het boek lezers enthousiasmeren door handreikingen te bieden om zelf aan de slag te gaan door het leven met oefeningen te verrijken. De moderne mens staat voor de opgave zijn verworven vrijheid zelf inhoud te geven. ‘De tijd is er rijp voor’, aldus Joep Wijsbek.

(Paul Troost)

Boekbespreking

Marli Huijer, Frank Meester (2013). Goudmijn van het denken. ISBN 9461057830. Amsterdam, Uitgeverij Boom, € 26,90.

Goudmijn van het denken

Wat heeft Ludwig Wittgenstein ons te zeggen over de wekelijkse afdelingsvergadering?
Kunnen we van Michel Foucault tips verwachten over de machtsverhoudingen op de werkvloer? En zou Hannah Arendt ons kunnen leren wat duurzaamheid is?

In hun boek *Goudmijn van het denken, filosofie in de beroepspraktijk* plaatsen de filosofen Marli Huijer en Frank Meester de filosofie midden in de dagelijkse beroepspraktijk en slaan zo een brug tussen de academische wijsbegeerte en de niet-academische wijsbegeerte, die de filosofie zonder schroom op de actualiteit toepast.

Met de bril van een ander
Huijer, filosoof en arts en onder meer lector filosofie en beroepspraktijk aan de Haagse Hogeschool, en Meester, eveneens in die hoedanigheid aan dezelfde hogeschool verbonden, selecteerden meer dan twintig fragmenten uit de geschiedenis van het denken van onder anderen Plato, Augustinus, Foucault, Martha Nussbaum en Darwin en schreven bij elke tekst een heldere inleiding die de filosofische tekst en thema's uit de beroepspraktijk verbindt. Huijer en Meester vragen van de lezers dat ze naar hun eigen positie in het hier en nu – dat kan hun beroepspraktijk of hun eigen dagelijkse werkelijkheid zijn – met de bril van een ander of vanuit een andere traditie kijken. De auteurs hopen daarmee vanzelfsprekendheden aan het wankelen te brengen en vragen die in hun eigen situatie spelen helderder te maken.
In *Goudmijn van het denken* doen de auteurs dat aan de hand van thema's die de lezer ongetwijfeld bekend voorkomen en die ze behandelen met een tekst van twee filosofen die ieder een eigen kijk op dat vraagstuk hebben.

Drie voorbeelden
Het thema macht in organisaties wordt met twee oorspronkelijke (vertaalde) teksten (een van Machiavelli en een van Foucault) aan de orde gesteld. Een typisch hedendaags onderwerp als assertiviteit wordt gekoppeld aan Kants essay over de verlichting en de (on)mondigheid van mensen, terwijl in de confronterende tekst van de dertiende-eeuwse islamitische denker Ibn Roesjd – ook bekend als Averroes - de verhouding tussen wetenschappelijke en door de traditie overgeleverde kennis wordt behandeld (Averroes: 'Mogen moslims ideeën van heidense filosofen als Plato gebruiken?').
In het hoofdstuk 'Horen, zien en klikken' wordt de lezer aan het denken gezet over de rol van de klokkenluider. Een tekst van Plato (over de harde waarheid) staat tegenover die van Nietzsche (over het leven zonder god en gebod). Elke oorspronkelijke tekst wordt onderbroken door vragen (dikwijls op een irritante schoolse manier geformuleerd) waarover de lezer zich het hoofd dient te breken. Met die vragen willen de auteurs de lezer dwingen de teksten nauwkeurig te lezen en ideeën uit vervlogen tijden met de actualiteit te confronteren.

Goudmijn van het denken leent zich ook als receptenboek, omdat de lezer er naar believen een of meer hoofdstukken uit kan pakken om deze bijvoorbeeld in een professionaliseringstraject, een training of onderwijsprogramma te gebruiken.

(Paul Troost)

ACHTERflap

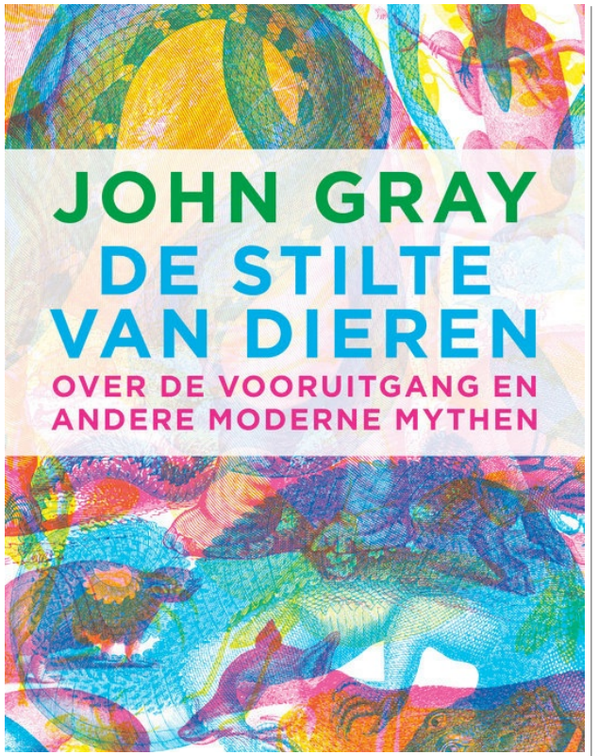

John Gray (2013). De stilte van dieren. ISBN 978-90-263265-09. Amsterdam, Uitgeverij Ambo, € 18,95.

Wij zijn gewend om mythen te zien als oude, onderhoudende verhalen over ons bestaan – maar niet als betrouwbare beschrijvingen van de werkelijkheid. Tegenwoordig vertrouwen we op de wetenschap, die ons beschaving en vooruitgang heeft gebracht.
In *De stilte van dieren* betoogt filosoof John Gray dat ook de moderne mens mythen nodig heeft. En wetenschap is precies zo'n mythe - namelijk de humanistische mythe dat kennis verlossing brengt. Gray wil laten zien dat het mogelijk is de wereld door andere ogen te bekijken dan onze eigen 'menselijke' ogen. We denken de wereld wel te kennen, maar in werkelijkheid is die zoveel rijker dan wat we kunnen kennen.
John Gray (1948) is emeritus hoogleraar Europese ideeëngeschiedenis aan de London School of Economics. Hij is auteur van verschillende boeken die in vele talen werden vertaald. In het Nederlands verschenen *Strohonden, Al-Qaida en de moderne tijd, Provocaties, Valse dageraad, Zwarte mis, Grays anatomie* en *Het onsterfelijkheidscomité*.

Jannah Loontjes. Mijn leven is mooier dan literatuur. Een kleine filosofie van het schrijverschap.
Ambo, 2013, 184 pp. € 18,95.

Steeds meer mensen koesteren de wens om te publiceren: gedichten, blogs, romans of memoires. Onze communicatie verloopt steeds vaker via geschreven taal: we mailen, chatten, twitteren en schrijven statusupdates waardoor het verschil tussen schrijver en lezer vervaagt.

Wat heeft die trend voor invloed op ons leven en onze samenleving? Waar komt de groeiende drang tot schrijven vandaan? Hoe gaan we ermee om en wat beschouwen we als goede literatuur vandaag de dag?

Vanuit haar persoonlijke ervaringen bespreekt Jannah Loontjes uiteenlopende kanten van het lezen en schrijven. Aan de hand van herinneringen, fragmenten uit het werk van schrijvers en filosofen, maar ook naar aanleiding van films of Oprah's Book Club onderzoekt zij het beeld dat we hebben van schrijvers, hoe ze gepresenteerd worden in literatuur, talkshows, kranten en films.

ACHTERflap

Wouter van de Graaf e.a. (2012) Versterkende gesprekken Emancipatoire gesprekken rond zorg en welzijn. Amsterdam: Uitgeverij Tobi Vroegh, 176 pp. € 15,-.

In *Versterkende gesprekken* zijn vijf gespreksvormen samengebracht: het socratisch gesprek, de interculturele dialoog, het moreel beraad, de multiloog en de eigen krachtconferentie. Deze gespreksvormen gaan alle uit van de eigen denkkracht van de deelnemers. Daarmee sluiten ze goed aan bij de ontwikkelingen in de (geestelijke) gezondheidszorg en het welzijnswerk. Begrippen als empowerment, handelingsbekwaamheid, eigen regie en eigen kracht vormen bij alle gespreksvormen de rode draad.

Elk hoofdstuk behandelt wat een bepaalde gespreksvorm inhoudt en voor wie die bedoeld is. Daarnaast worden bij elke methode portretten en ervaringen van deelnemers geschetst. In het afsluitende hoofdstuk komen overeenkomsten en verschillen behandeld. Alle vijf gespreksvormen worden kritisch bekeken tegen het licht van maatschappelijke tendensen.

Het boek is geschreven voor een breed publiek: de geïnteresseerde deelnemer aan een van de gespreksvormen, professionals uit de zorg en maatschappelijke dienstverlening, beleidsmakers en onderzoekers. *Versterkende gesprekken* is ook bruikbaar voor studenten van beroepsopleidingen in zorg, welzijn en pastoraal werk.

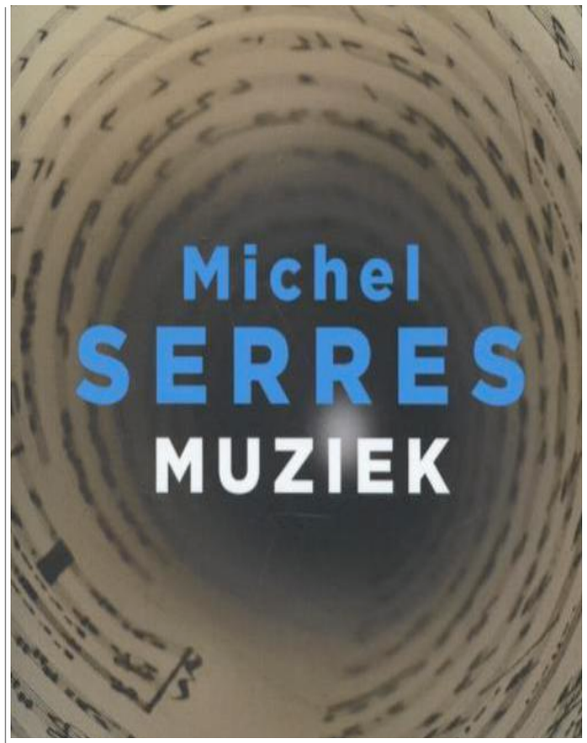

Michel Serres, (2012). Muziek. ISBN 978-94-610589-11. Zwolle, Uitgeverij Boom, € 24,50.

Wat is de betekenis van muziek? Van de geluiden in onze wereld? Van zoem en gons, gelispel of geschreeuw? In dit prachtige boek presenteert Michel Serres een filosofie van de muziek die de aard van ons wezen, van onze culturen en van de wereld blootlegt.

In *Muziek* trekt Serres ten strijde tegen de neiging van de moderne mens alles helder en zonder ruis te willen uitdrukken. Hij toont een wereld vol rumoer, ondefinieerbare klanken, vloeibare overgangen en verrassingen. Aldus vat Serres het begrip 'muziek' in bredere zin op dan louter de gebruikelijke notie van 'toonkunst'. Zijn literaire taal werd fraai uit het Frans vertaald door Jeanne Holierhoek. René ten Bos schreef een inleiding op het werk.

Over de auteur: Michel Serres (1930) is lid van de Académie Française en hoogleraar aan Stanford University en geldt in Frankrijk als een van de grootste geleerden op het terrein van de filosofie en de letteren. Hij publiceerde tientallen boeken over uiteenlopende onderwerpen, zowel actuele alsook tal van historische.

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE

isvw

ISVW kalender

Over het isvw programma voorjaar en zomer 2013

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE

ISVW

Voorjaarsprogramma

klik hier voor meer informatie

mei 2013

1 t/m 5	Cultuurgeschiedenis
6	Wijsheid in Bedrijf: levenswijsheid voor managers en professionals
11/12	Overtuigend speechen
11/12	Als een dauwdruppel op het gras: Japanse inzichten voor waardevol leven
11/12	Humanistische filosofie: verbondenheid en het ervaarbare
12	Radicale filosofische manier van werken aan problematische emoties
18	Boekpresentatie *Levenskunst à la carte*
26	Senior Academy: waardigheid
26	Open dag met informatie over summerschools en reizen

juni 2013

1/2	Filosofie en de kunst van het boogschieten
8 t/m 18	ISVW-reis naar Griekenland: ethiek in Athene en op Amorgos
15/16	Redelijkheid en het toevallige
16	Ethisch stappenplan en morele dilemma training
17	Wijsheid in bedrijf: ken jezelf, praat niet te veel en handel snel: Chinese lessen
21/22	Leesclub Sloterdijk: *Sferen*

juli 2013

13/14	Licht uit het Oosten? Moderne oosterse denkers als inspiratie

Summerschools

klik hier voor meer informatie

juli 2013

15 t/m 20	Het geweten
22 t/m 26	De Vergeting
22 t/m 26	Vier oefeningen in levenskunst
22 t/m 26	Het verhaal dat blijft
29 t/m 2 aug.	Amor Fati: over levenskunst, werkelijkheidszin en idealen
29 t/m 2 aug.	De essays van Montaigne
29 t/m 2 aug.	Met het oog op de dood

augustus 2013

5 t/m 9	Een beeld van de mens. De filosofie van Emanuel Levinas
7 t/m 9	Byzantijnse geschiedenis en cultuur
12 t/m 16	Van Aristoteles tot Sartre; denkers die de wereld veranderden
12 t/m 16	Filosofie en moderne kunst
12 t/m 16	Op zoek naar de verloren tijd van Marcel Proust
19 t/m 23	Waartoe leef ik? zes elementen om je eigen leven vorm te geven
19 t/m 23	Paragoni: muziek in relatie met andere kunsten
23 t/m 26	Bouwstenen van het denken. Stap voor stap de filosofie in
23 t/m 26	Wat je schrijft ben je zelf; verhalen die je leven vormen
25 t/m 30	Geloof je het zelf: de religieuze bronnen van onze seculiere identiteit
26 t/m 30	Waarheidsvinding
32 t/m 10 sept.	ISVW-reis naar Griekenland: ethiek in Athene en op Amorgos

Opleidingen

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE
ISVW

Basisopleidingen bronnen van de filosofie

Filosofie in de Praktijk

Basisopleiding Ethiek

Esthetica en Kunstfilosofie

Oosterse Filosofie

Systematiek van de Filosofie

Beroepsopleidingen filosofie

Beroepopleiding
Filosofisch Prakticus

Beroepopleiding
Sokratisch Gespreksleider

Beroepopleiding
Filosoferen met Kinderen
en Jongeren

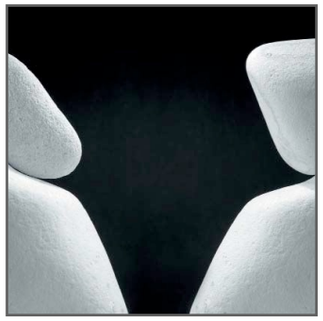
Beroepopleiding
Moreel Beraad

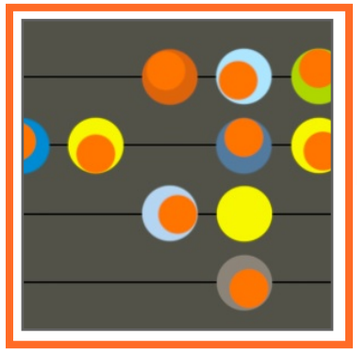
Beroepopleiding
Visie Ontwikkeling

meer over de opleiding

Opleidingen

INTERNATIONALE SCHOOL VOOR WIJSBEGEERTE
isvw

Visieontwikkeling in organisaties

In oktober 2013 start de nieuwe leergang Visieontwikkeling in organisaties. Deelnemers bekwamen zich in het begeleiden van visieontwikkelingsprocessen in organisaties. De leergang is gebaseerd op het boek *Spelen met ideeën – De kunst van het filosofisch gesprek* van Jos Kessels. Zij omvat zeven modules waarin praktische oefeningen en theoretische onderbouwing elkaar afwisselen.

Gesprek met Jos Kessels *(vimeo opname).*

Formuleer een idee en het leven krijgt richting. Een idee is een droom, een visie, zicht op waar het om draait. Zij geeft aan waar je heengaat, welke waarden en principes je de weg wijzen, wat je wilt bereiken en wat daarvoor nodig is. ‘Ken uzelf’ is de sleutel tot actie, zelfonderzoek is voorwaarde voor het goed formuleren van een idee. Aan de hand van de klassieke ideeënleer en de hedendaagse, praktische vertaling daarvan, leren deelnemers in verschillende maatschappelijke en organisatorische contexten ideeën op te roepen, zichtbaar en bespreekbaar te maken. De leergang leidt dan op tot de licentie visieontwikkelaar en ideeënkijker.

Jos Kessels vertelt over zijn werkwijze.

Wees precies

Ik zit met een groep managers aan tafel die zich verdiepen in strategie. Leergierig zijn ze, en dat moet ook wel, wil je het kunnen uithouden temidden van al die theoretische analyses, van maatschappelijke coördinatiemechanismen en afgebakende functionele gebieden tot de toenemende verzakelijking van primaire processen en het creëren van publieke waarden, plus niet te vergeten de dynamische ontwikkelingen in de macro-omgeving en het discours in de micro-situatie. De hoofdboodschap van de ’masterclass’ is dat managers een scherpe oriëntatie op hun strategische positionering moeten ontwikkelen. Dat is bij hen kennelijk al lang doorgedrongen, anders zaten ze hier niet. Alleen, wat houdt die strategische positionering precies in? Dat is de grote vraag. ▶

Het is koud en duister in het zaaltje waar het 'diner pensant' zich afspeelt. Maar de sfeer is ontspannen en de wijn smaakt goed. Ik vraag hun waar ze in hun werk tegen kwesties van strategische positionering aanlopen. Daar komen de algemene verhalen op tafel, over het tekort in hun organisaties aan scenario-denken en de complexiteit van gelaagde contexten, over draagvlak creëren en beleid implementeren. Slecht voorbeeld van docenten doet nu eenmaal slecht volgen. Veel mensen denken dat je pas iets voorstelt als je de bezwerende geheimtaal van een of ander specialisme spreekt. 'Geef eens een voorbeeld, maak het eens concreet', spoor ik hen aan. Dan worden de verhalen begrijpelijker. Een springt eruit, over de onmacht van een vrouw die haar baas maar niet zover krijgt dat hij de afgesproken vergaderingen bijwoont. Prachtig vind ik dat. Je kunt nog zulke mooie concepten hebben over strategie, het zijn dit soort simpele dingen waar de praktijk mee staat of valt. Wat ze ook geprobeerd heeft, als puntje bij paaltje komt heeft hij telkens iets anders dat belangrijker is. 'Moeten we het managementteam dan maar opheffen?', vraagt ze retorisch. Ze heeft hem er verschillende keren op aangesproken, hij belooft steeds beterschap. En het is ook een goede vent, een doener en initiator, aimabel, communicatief. 'Maar ergens moet je toch met elkaar afspraken kunnen maken, je kunt niet alles in bilateraaltjes beslissen.'
We verhelderen de casus. Dat we daarmee het discours in de micro-situatie en de gelaagdheid van strategische positionering aan het onderzoeken zijn, dat is iedereen al lang vergeten. En gelukkig maar. Verschillende perspectieven komen op tafel, variërend van niets doen en het van je afzetten tot boos worden en stampij maken. Maar wat is hier eigenlijk de vraag die beantwoord moet worden? 'Hoe ga ik met mijn irritatie om?' is te psychologisch. 'Wat kan ik doen om hem te bewerken?' is te instrumenteel. 'Hoever reikt mijn verantwoordelijkheid voor het team?' komt meer in de richting. 'Wanneer hou je op iemand van je visie te overtuigen?' is de vraag die het meest de kern treft, volgens de casusgeefster.
Vervolgens onderzoeken we wat in de casus de monsters zijn (ineffectiviteit, gebrek aan verbinding), welke goden actief zijn (samenhang, doelgerichtheid), wat het offer is van de held (het eigen gelijk, zelf de zaak in de hand hebben). En we oefenen met de ansichtkaarten, ter verkenning van het speelveld: wat schrijf je je baas als je de boodschap respectievelijk te groot en te klein maakt? En hoe luidt je boodschap als zij precies goed is? Het levert hilarische toneelstukjes op.

Maar dan, als het nagerecht al verorberd is, begint het pas echt spannend te worden. Wat is hun beeld van 'het goede' hier? Dat is een belangrijk aspect van strategievorming, het vinden van een simpel beeld dat de essentie van de situatie weergeeft. Om een situatie met betekenis te bezetten - een van de definities van leiderschap - moet je het juiste beeld weten te vinden, een dat complexe verhoudingen op een eenvoudige manier inzichtelijk maakt en de kern van de zaak treft. Iemand beschrijft de casusgeefster en haar baas als twee solo-instrumentalisten in een groep die moderne, experimentele muziek maakt. Je kunt niet zomaar de muziek veranderen, noch de manier van spelen van de musici. En aangezien het improvisaties zijn moet je heel goed op elkaar afstemmen, ruimte geven, maar ook ruimte nemen, en voortdurend zoeken naar waar je elkaar versterkt. Een prachtig beeld, de casusgeefster knikt herkennend.
Maar hoe luidt dan het antwoord op de vraag, wanneer houd je op iemand van je visie te overtuigen? Nu blijkt er een probleem te zijn met het woordje overtuigen. Samenspelen is geen kwestie van elkaar overtuigen, het is meer uitdagen, uitlokken, prikkelen. En je houdt ermee op als je het geheel er niet mee versterkt, als de muziek er saai van wordt of stokt en hapert. Iedereen gaat mee in de metafoor, het beeld doet zijn werk. Maar waaraan herken je in de casus dat de muziek gaat stokken, dat het geheel verzwakt of saaier wordt? Aan jezelf, zo klinkt het, aan je irritatie en je vergeefse pogingen het samenspel te veranderen. Heel goed! En wat staat je dan te doen om het geheel de goede kant op te dirigeren? Iedereen zit perplex achter zijn koffie of thee. Ja, die vraag moet beantwoord worden, vinden ze, wil je de volgende keer dat je zoiets meemaakt adequaat kunnen handelen. Weliswaar kan niemand een precies antwoord geven. Maar hun ogen zijn wel geopend, het is eerder te vinden in precieze zelfwaarneming dan in grote begrippen. In strategische taal: het enige dat effectief de dynamische ontwikkelingen in de macro-omgeving kan beïnvloeden is het discours in de micro-situatie. ■

Jos Kessels

i-Filosofie

Hoofdredactie: Erno Eskens

Beeldredactie: Paul Scheulderman

Ontwikkeling en vormgeving: i-Publishing

Eindredactie: Simone Bassie

Redactie en medewerkers: Arthur d' Ansembourg, Jan Bransen, Sadije Bunjaku, Michel Dijkstra, René Gude, Thomas Heij, Paula Rehwinkel, Paul Troost.

Advertenties en sales, André de Vries

Redactieadres: Landgoed ISVW

Dodeweg 8, 3832 RD Leusden tel. 033-4650700

erno.eskens@isvw.nl

colofon

© ISVW-uitgevers